
Soumrak vzdělanosti?

Soumrak vzdělanosti?

LIDOVÉ NOVINY

11.9.2010, rubrika: Orientace, strana: 21, autor: PETR KAMBERSKÝ

Jak odlišit elitu a masu ve chvíli, kdy má vysokoškolský diplom kdekdo?

Každý vidí, že se vysoké školy proměnily. Ale ne každý vidí, jak moc. Před lety nastupovala na univerzitu pouhá šestina populačního ročníku - dnes 57 procent (!). Taková změna kvantity musela zasáhnout i kvalitu - nicméně nikdo neví jak. Pokud čtete tento článek, máte s velkou pravděpodobností vysokoškolské vzdělání. Aspoň to ukazují data o čtenosti Orientace Lidových novin. Dost možná patříte mezi ty, pro něž diplom znamenal důkaz jisté výjimečnosti, byl zárukou slušného společenského postavení - a v posledních letech u mnohých i nadprůměrného příjmu.

A nelze vyloučit, že se značnou nelibostí sledujete inflaci vzdělání. Jak to řekl letos na jaře na výročním 100. Žofínském fóru prezident Václav Klaus: „To, že co Čech, to vysokoškolák, je prostě tragický omyl, tragický omyl nedomoderní, a chci-li zesílit kritiku a nazlobit někoho, pak říkám, že toto extrémně extenzivní rozšiřování vysokého školství je druhým největším atakem na kvalitu vysokého školství po komunistických čistkách po roce 1948.“

To je výrok přemrštěný i na klausovské standardy - ale jako obvykle se něčím dotýká bolavého místa. Tento týden publikovala OECD svou pravidelnou zprávu o vzdělávání, Education at a Glance, podle níž jsme dosud zemí s jedním z nejnižších počtů vysokoškoláků (pouhých čtrnáct procent populace, zatímco průměr OECD je dvojnásobný). Jenže jsme zemí prapodivnou: podle téže zprávy máme nadprůměrný počet těch, kdo do terciárního vzdělávání vstupují (57 ze sta, průměr je 56). Počet nastupujících u nás v posledních letech rostl nejrychleji ze sledovaných zemí „klubu nejvyspělejších“.

Vzdělání se proměnilo z elitního v masové a z masového v univerzální během rekordně krátké doby. Během deseti let jsme uběhli trasu, kterou třeba Spojené státy zvládaly téměř půl století. V pohoršených tradičních vzdělancích to - pochopitelně - budí protest: Cožpak potřebujeme vůbec tolik vysokoškoláků? A jakou pak má diplom hodnotu?

To za nás nebývalo O snižující se úrovni dnešních vysokoškoláků mluví kdekdo. Za přírodovědce například jeden z nejuznávanějších českých vědců, ředitel Ústavu molekulární genetiky Václav Hořejší. Na svém blogu píše: „V posledních letech pozoruji, že docela jasně narůstá počet studentů, kteří na úspěšné absolvování nikterak zvlášť náročného základního kurzu imunologie prostě nemají dostatečnou intelektuální kapacitu. Někdy je mi jich až líto.“

Jistěže na školách dnes studují v mnoha případech lidé, které by před lety úvaha o studiu ani nenapadla; ale jejich intelektuální schopnosti vůbec nemusejí být nízké (obzvlášť u nás bylo a je v rodinných kulturách hluboce zažitě, že děti vysokoškoláků musejí studovat a děti vyučených se musejí vyučit, bez ohledu na studijní předpoklady).

A pokud jde o úpadek, už ve zprávě OECD z půli sedmdesátých let (!), kdy v Americe a západní Evropě vypukl univerzitní boom, stojí: „Počet studentů narůstá bez prokazatelného úpadku v jejich celkové kvalitě“, a o kus dále „dnešní studenti jsou poměřováni s idealizovanými studenty jakéhosi bájného zlatého věku, jehož historické vymezení je odvislé od věku mluvčího.“ Kdopak je to Gellner?

Je to s podivem, ale pro úpadek neexistuje jediný důkaz. Kvalita vysokoškolského vzdělání se nijak neměří, proto nelze zjistit ani její vývoj. Nicméně vysokoškolské pedagogové ji v neformálních rozhovorech potvrzují téměř všude, což nakonec dokazují i výzkumná data. „Postoj ke kvantitativní expanzi je u drtivé většiny pedagogů kritický, podle nich musí vést ke zhoršení kvality,“ píše Petr Pabian v momentálně asi nejlepší dostupné studii, napsané s kolegy Liborem Prudkým a Karlem Šimou a nazvané prostě České vysoké školství (Praha, Grada 2010). Trojice autorů dokazuje, že „stížnosti na klesající kvalitu jsou konstantou po celé poslední čtvrtstoletí, tedy i v letech, kdy počty studentů klesaly“.

Expertní úsudek vysokoškolských pedagogů může stát i na emoci: s nelibostí sledují, jak se jim starý dobrý akademický svět mění před očima. Když počátkem 90. let jezdil do Prahy Ernest (Arnošt) Gellner, asi jediný novodobý „český“ filozof, sociolog a antropolog skutečně světového jména, konaly se gellnerovské semináře v malém kabinetu Náprstkova muzea na Starém Městě pražském, kam se vešel sotva tucet lidí. Taková forma výuky je však dnes vzácná už i na mnoha doktorských programech. Možná z profesorských nářků slyšíme skrytý stesk po světě, kde „každý věděl, kdo je Arnošt Gellner“ a kde narážky na Ludwiga Wittgensteina i Karla Poppera byly všeobecně srozumitelné. Akademická obec je roztrpčená, neboť místo kabinetního semináře pro deset zapálených vyvolenců musejí přednášet pro plnou aulu znuděnců.

Je-li však studijní talent rozdělen stejně jako každý jiný, tedy zhruba dle Gaussovy křivky, musejí být intelektuální schopnosti studentstva v průměru nižší než před patnácti lety. A to i když přijmeme, že dnes studují i ti dříve neprávem odstrčení.

Elitní, masové, univerzální Žádnou rozpravu o výchově nemůžete začít bez připomenutí Jeana Jacquese Rousseaua, o politických systémech nelze blufovat bez narážek na Giovani Sartoriho, a když píšete o proměně vysokého školství, neobejde se to bez Martina Trowa. Trow našťestí na rozdíl od Rousseaua něco praktického ví.

Tento americký sociolog je neopomenutelný ze tří důvodů: pečlivě zkoumal proměnu amerických univerzit, poté dlouhé roky pracoval jako hlavní vzdělávací expert OECD a jako první zformuloval koncept elitního, masového a univerzálního terciárního vzdělávání (myšleno veškeré vyšší než střední a nižší než doktorské). Martin Trow ukázal, že se s rostoucí poptávkou po vzdělání mění nejen počty studentů, ale i způsob a obsah výuky, fungování univerzit, struktura akademických elit a nakonec i sama podstata vysokoškolského vzdělání.

Elitní vzdělání je to, které absolvovali a jako „jediné možné“ nejspíš dlouho vnímali jak čtenáři, tak autor tohoto textu. Vzdělaná třída posílá své potomstvo na respektované univerzity, které produkují naprostou většinu technické, intelektuální, politické i obchodní elity. Jednotlivé školy jsou malé a vzájemně si podobné, jejich absolventi sdílejí rámcově podobné hodnoty. Vzdělání nabízí téměř výhradně univerzity a nabízí jej privilegované vrstvě.

Tuto podobu mají vysoké školy zhruba do té chvíle, než jejich brány začne opouštět více jak 15 procent populačního ročníku. Elitní etapa (alespoň co se týče počtu studentů) u nás skončila někdy na počátku 90. let a byla důsledkem jak demografických, tak obecnějších společenských změn. Ještě z dob reálného socialismu jsme zdědili hlad po vysokoškolském vzdělání (záruka „slušnější“, čistší práce, automaticky lepší tabulkový plat, pro mladé muže zkrácená vojna etc.). K tomu přicházely do studijního věku silné ročníky narozené v prvních letech normalizace - takže ačkoli školy hned po roce 1989 zvyšovaly kapacity, relativní čísla zpočátku stále klesala (v roce 1995 bylo ve věku osmnáct až devatenáct let téměř 200 tisíc potenciálních studentů, dnes zhruba polovina).

Pokračování na straně 22
Dokončení ze strany 21

Jenže: v Americe a západní Evropě v masové fázi je studium bráno jako právo pro každého, kdo dokončí středoškolské vzdělání (a většina škol ruší přijímací řízení), u nás mnohé školy dodnes předstírají přísný výběr. Krom toho se mocenská elita pokouší různými způsoby další vzdělávání omezit (Vyhodíme dvacet procent maturantů, říká ministr školství a jeho hlavní poradce sekunduje „studentů je moc“). Zároveň - místo aby se proměňoval obsah výuky směrem k praktičtějším bakalářským kurzům, všude po republice chtějí kopírovat tradiční elitní univerzity s aspirací být výzkumnými univerzitami. Jeden z kořenů nynější krize je tady - počtem máme masové, obsahem špatné „elitní“ vzdělávání.

... a pak přišlo univerzální Vývoj se však nezastavil. Na český trh vstoupili velcí zahraniční investoři. Diplom nyní zaručoval nejen prestiž, ale už i slušné peníze. Kdokoli chtěl, mohl opustit Ústav pro jazyk český či okresní nemocnici a začít vydělávat. Už jen znalost jednoho dvou cizích jazyků byla výjimečná a zvedala plat o desítky procent. „Příjem vysokoškoláka se dlouhodobě pohybuje na úrovni 170 procent platu středoškoláka,“ říká Simona Weidnerová z Institutu pro sociální a ekonomické analýzy ISEA. A zprávy OECD jí dávají opakovaně za pravdu.

Při tak masivní poptávce se logicky otvírají nové obory, zvyšují počty studentů a vznikají další školy, po roce 1998 už i soukromé. Podle dostupných dat jsme zhruba v roce 2007 vstoupili do fáze „univerzálního terciárního vzdělávání“, tedy situace, kdy většina populačního ročníku pokračuje po maturitě na nějakém jiném typu školy. To irituje zejména ty, kteří svůj diplom považují za tvrdě odpracovanou privilej, o niž se nechťejí dělit - a rozhodně ne s „většinou“. A školy souhlasily, protože od počtu studentů se odvozoval i jejich rozpočet. Příspěvky na vzdělávací činnost, řečeno ministerskou hantýrkou, „přicházejí za studentem“, takže i prestižní Masarykova univerzita v Brně nabírá kvanta bakalářů a regionální školy přetahují pražské profesory, aby mohly otvírat doktorské programy. Značná část škol už nevyepisuje přijímací řízení (třeba ani pražská matematicko-fyzikální fakulta). Pokud akademická oligarchie nařiká nad úpadkem a zmasověním, je třeba jí jemně připomenout: To vy jste se rozhodli mít školu masovou, to vy jste si vybrali peníze místo kvality.

Rozbij stroj, zachraň svět Ty změny mnohé děsí. V roce 1990 nastupovala více než třetina studentů na technické obory; necelá pětina na pedagogické, zhruba desetina na ekonomické a desetina na lékařské obory.

O dvacet let později je všechno jinak. Jestliže jsme dříve měli mezi vzdělanci většinu mužů - inženýrů, dnes vycházejí z bran univerzit zejména ženy „humanistky“. Čtvrtina studentů studuje obory humanitní (typicky humanistická studia, historii či bohemistiku), čtvrtina ekonomické (s titulem Ing. a ještě lépe MBA). „Zdaleka nejvyšší počet studentů se letos přihlásil na Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity do navazujícího magisterského programu se zkratkou MNGK, což není meningokok, ale manažer v kultuře,“ povzdechl si zoufale na jedné přednášce brněnský profesor filozofie Břetislav Horyna.

Ostatně: hlavním poradcem nového ministra školství Josefa Dobeše se stal Jan Koucký, muž ze staré školy. „Už by se neměl dál zvyšovat podíl přijímaných z populace, protože už dosažené dvě třetiny jsou až dost,“ řekl před pár dny v rozhovoru pro tento list. Jak zrovna on ví, co je „dost“? A kde sebral dvě třetiny?

Nutno dodat, že Koucký na podporu svých tezí sice používá přesná čísla - jen používá jiné indikátory než obvykle OECD nebo Centrum pro studium vysokého školství. Koucký proto veřejně operuje s výrazně vyššími čísly (tam, kde se obvykle udává net entry rate, on používá gross entry rate). Jako by ve chvíli, kdy všichni mluví o čistém příjmu, někdo začal argumentovat příjmem hrubým. Experti to rozliší, laiky však zmate. Udávané dvě třetiny spočítal Koucký tak, že počet lidí ve věkové kohortě 18-19 let vydělil počtem lidí prvně zapsaných do školy. Jenže ke studiu se čím dál častěji odhodlávají i lidé, kteří ho v raném věku odložili, takže podle Kouckého vzorce by ve slabších populačních ročnících klidně mohlo vyjít, že studuje 112 procent populace (!). Právě proto, že do terciárního vzdělávání vstupuje čím dál více starších lidí, se Kouckým udávaný indikátor používá čím dál méně, protože je prostě matoucí.

Zastavte tu expanzi Daniel Münich, ekonom zabývající se vzděláním, trefně srovnal současné debaty s velkou školní reformou Marie Terezie. „Za Marie Terezie se jistě vedly bouřlivě pře, zda prostý venkovský lid vůbec nějaké vzdělání potřebuje a zda není na škodu vytrhávat děti od práce na poli. Naše diskuse jsou dnes zcela jinde, ale podstata je stejná,“ napsal před pár dny do MF Dnes. Snahy o administrativní omezení by byly nepopulární i proto, že zdejší populace vzdělání a tituly miluje. Stačí se podívat na žebříček společensky nejprestižnějších povolání: 1. lékař, 2. vědec, 3. vysokoškolský učitel, 4. učitel na základní škole.

Je samozřejmě ještě hlubší důvod, proč tak toužíme po vzdělání. Česká společnost byla historicky převážně plebejská, většina šlechty a velmi dlouho i většina buržoazie byla „cizí“, převážně německy mluvící. Získat šlechtický titul lze jen výjimečně, stát se velkopřemyslníkem se také zadaří jen pár lidem v generaci, takže vzdělání bylo v podstatě jedinou legální cestou, jak se Moravan či Čech mohl dostat nahoru.

A pak: dlouhodobé vzdělávání je civilizační nutnost. Na rozdíl od jiných savců nejsou lidská mláďata schopna samostatné existence ještě dlouho po narození. Potřebují péči „smečky“ ještě po mnoho let - protože dovednosti, které si musejí osvojit, jsou poněkud složitější než pití, kousání a útěk. Je neodvratné, že mladí lidé dnes musejí a budou studovat déle než jejich dědové. Staré kompetence (vyučil jsem se opravářem zemědělských strojů a celý život opravuji zemědělské stroje) jsou už dnes čím dál méně použitelné. Nezaměstnanost během krize všude ve vyspělém světě postihla vzdělané mnohem méně - rozdíl jsou v násobcích.

Jen se musíme - všichni - smířit s tím, že obsah a význam terciárního vzdělání je úplně jiný než před čtvrt stoletím. Maturitu bude mít drtivá většina populace a většina bude po ní ve studiu pokračovat. Nikoli proto, aby mohla dumat, proč Básnický bydlí člověk, či studovala Maxwellovy rovnice, ale aby byla schopná přežít v měnícím se světě. „Lidé, kteří chtějí zastavit či snížit počty vysokoškoláků, jsou podle mne novodobí luddisté, rozbíječi strojů,“ říká Ondřej Šteffl ze vzdělávací firmy Scio. „Jako kladivem nezastavíte průmyslovou revoluci, tak přísnou maturitou ani omezením škol nezastavíte touhu lidí po vzdělání.“ Chleba a víno Problém je jednoduchý, řešení nikoli. Oněm slabším studentům, na něž si v úvodu stěžuje profesor Hořejší, se - doufejme - nikdo nerozhodne silou odepřít vzdělání, které se jim v životě bude hodit. Jen nedává smysl, aby studovali vědecké programy - třeba genetiku.

Ale k tomuto rozdělení škol a programů u nás nedošlo. Příliš nerozlišují uchazeči, v obsahu studia se málo liší jednotlivé školy a zatím diplomy různých škol nerozlišují zaměstnavatelé.

Nutnou součástí zmasovění a univerzalizace - jak ukazuje nejen příklad Spojených států - je diverzifikace. Většina populace v USA absolvuje Community Colleges (v Německu Fachhochschule, v Nizozemsku Hogescholen), na praxi orientované školy; jen nejlepší směřují na špičkové výzkumné univerzity, jako je MIT, Stanford či Berkeley. Překotný vývoj v České republice však vedl k tomu, že všechny školy zmasověly. Celá akademická elita uznává, že je třeba „odlišit víno od chleba“, špičkový výzkum od solidní masové výuky, ale když dojde na peníze, všichni chtějí přijímat podobojí. Změna je přesto na obzoru. Jejím nositelem bude demografický vývoj, zavedení školního a - doufejme - změna financování. Peníze by již neměly jít jen za studentem, ale za výsledky.

Ubývá dětí, tedy i budoucích studentů. Během pár let může být více míst než zájemců a školy o ně mezi sebou budou bojovat. Už dnes jsou univerzitní města plná letáků, v nichž méně známé soukromé školy hlásají ještě v září: Máme otevřeno!

Teoreticky by mohlo nádherně pomoci rozlišit jednotlivé instituce školné. Zatím jen Masarykova univerzita pečlivě sleduje uplatnění svých absolventů na trhu práce, ale po zavedení zpětně placeného školného budou mít všechny školy detailní (anonymní) data o úspěšnosti svých studentů. Budou tedy moci na tvrdých číslech doložit, kolik procent jejich absolventů si do půl roku našlo zaměstnání a kolik jich do pěti let dosáhlo nadprůměrného platu. Ukážouli excelentní výsledky, jistě si řeknou o náročnější školné - čímž se prostor protřídí. A za třetí: školy bezpochyby musejí projít změnou financování. Tak aby se obyčejným školám vyplatilo produkovat na praxi zaměřené absolventy, a naopak špičkovým centrům špičková věda. Tyto mechanismy budou složité a jejich detaily momentálně neleží ani v ministerských šuplících.

Ideální cílový stav je jednoduchý: většina studentů bude absolvovat bakalářské programy, na jejichž podobě se více či méně budou nějakým způsobem podílet i velcí zaměstnavatelé. A tři až čtyři skutečné univerzity budou produkovat špičkovou vědu, která snese mezinárodní srovnání - a peníze jim přinese odměňování podle vědeckého výstupu.

Pokud by se však toto rozlišení nepodařilo a univerzity zůstaly pouze masovými ústavami, poskytujícími lepší maturitu téměř každému, Klausovo přehánění by bylo pravdě blíž, než by bylo komukoli z nás milé.